

YORDAMCHI MAKTABDA TABIATSHUNOSLIKNI O'QITISH
METODLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Lazizbek Xayitov

Qo'qon davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD

Musayeva Farangiz Norbek qizi

Qo'qon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tabiatshunoslikni o'qitish metodikasining o'ziga xosliklari, tabiatshunoslikni o'qitishda bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlari nazariy tahlil qilingan. Fanning pedagogikada ishlangan tadqiqotlarga asoslanishi va o'z predmetini o'qitish mazmuni hamda xususiyatlarini hisobga olgan holda uning metodlaridan ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'z va iboralar: *metod, usul, o'qitish, tabiatshunoslik, maxsus ta'lim, alohida ehtiyoj, jarayon, fan.*

O'quvchilarga tabiatshunoslikni o'rgatib borish bilan o'qituvchi ularni ta'limni davom ettirish va amaliy faoliyat uchun zarur bo'lgan bilim, o'quv va ko'nikmalar bilan qurollantiribgina qolmay, balki ularning dunyoqarashi, irodasi, xarakterini shakllantiradi, aqliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shunga ko'ra tabiatshunoslikni o'qitishning shakl va metodlarini ishlab chiqadi.

O'qitish jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan qismlarni: predmet mazmuni, o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini, ya'ni predmetning o'zini, uni o'qitishni va o'qishni ya'ni bilim, o'quv ko'nikmalarni egallab olishni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra tabiatshunoslik metodikasining vazifalari qatoriga o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslik mazmunini aniqlash, o'qitishning metod va uslublarini tadqiq qilish, zarur o'quv jihozlarini ishlab chiqish kiradi. Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi faqat o'qitish jarayonini ta'riflash va tushuntirish bilan cheklanib qolmay, balki qoidalarni ham ishlab chiqadi, ularga asoslanib, o'qituvchi shu predmet bo'yicha bolalarni muvaffaqiyatli ravishda o'qitishi mumkin.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi o'qituvchining tayyorlanishidan tortib, to o'quv materialini o'zlashtirish natijalarini, jumladan sinfdagi, uydagi, sinfdan, maktabdan, tashqari ishlarni hisobga olishgacha o'qitish jarayonlarini o'z ichiga oladi. O'qitish amaliyotini har tomonlama o'rganish va natijalardan keyin ijodiy ravishda umumlashtirish asosida o'qitishning muayyan qonuniyatlari belgilanadi va uni yana ham yaxshilash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqiladi. Chunonchi, o'rganilayotgan narsalarni bevosita qabul qilish qonuniyati asosida predmetli o'qitishni qo'llash bo'yicha aniq tadbirlar ishlab chiqiladi.

Tabiatshunoslik metodikasi o'rganadigan va ishlab chiqadigan masalalar doirasiga quyidagilar kiradi: o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslikning ta'lim va tarbiyaviy ahamiyati, uning tarbiya sistemachilagi o'rni; o'quv materialining mazmuni va uni taqsimlash sistemasi; o'qitish metodlari va o'quv ishlarni tashkil etish shakllari; suv materialini, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayoni va o'qitish natijalarini hisobga olish; jihozlash va o'quv qurollaridai foydalanish; darsdan va sinfdan tashqari ishlar, o'qitishning moddiy bazasi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi tabiat hodisalarini o'zaro bog'lanishda va rivojlanishda o'rganishga imkon beradi. Tabiatshunoslik metodikasi pedagogikada qo'llaniladigan tadqiqot metodlaridan foydalanadi. Tadqiqotchi-metodist maktabda tabiatshunoslikni o'qitish jarayonini kuzatadi. Kuzatilgan faktlarni tahlil qiladi va taqqoslaydi, hodisalar o'rtasidagi qonuniy bog'lanishlarni aniqlaydi, xulosa va umumlashtirishning to'g'riligini amalda tekshiradi va buning natijasida tabiatshunoslikni o'qitish prinsiplarini belgilaydi. Kuzatish va tajriba tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi sohasidagi eng muhim metodlardir.

Pedagogik fan sifatida tabiatshunoslik metodikasi didaktika bilan bog'langan. Faqat ta'lim va tarbiyaning pedagogik maqsadi va vazifalariga asoslangandagina maktab tabiatshunoslik kursini to'g'ri tuzish, boshlang'ich va undan keyingi sinflar o'quv predmetlari sistemasida uning o'rni va rolini aniqlash mumkin bo'ladi. O'quv materialini tanlash va usha sinflar bo'yicha taqsimlashga bo'lgan talablar didaktik prinsiplar bilan izohlanadi, ular xususiy metodik masalalarni hal qilishda, o'qitish metodlarini tanlashda-shuningdek o'quvchilarning o'quv faoliyatlarini har xil ko'rinish va shakllarni tashkil qilishda ham yetakchidir. Metod uslublarni faqat har bir o'quvchi psixologiyasini, yoshi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan xoldagina to'g'ri tanlash mumkin.

O'quvchilarni kelgusi amaliy faoliyatga tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan masalalarni hal etayotganda tabiatshunoslik metodikasi pedagogikaning politexnika ta'limi muammolarini ishlab chiquvchi bo'limiga tayanadi.

Tabiatshunoslikni o'qitishning tarbiyalovchilik xarakteri to'g'risidagi masalani metodika tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlari va kompleks tarbiya nazariyasiga asoslanib ishlab chiqadi.

Tabiatshunoslik metodikasi, shuningdek- fiziologiya, anatomiya, gigiyena, botanika, zoologiya, geografiya bilan bog'liqdir. Shu fanlar bilan bo'ladigan aloqa o'qituvchining o'sha fanlar asoslarini egallagan bo'lishida, ularning shu muhimlarini ajrata olish, materiallarni o'quvchilarning yosh xususiyatiga mos holda tushuntira olish o'quvlarda namoyon bo'ladi. Shaxsning kamol topishi va rivojlanishi uning ayrim ishlarni, munosabatni, xarakterini o'z ichiga olgan faoliyat jarayonida boradi.

Bunda u yoki bu faoliyat turining o'qish, mehnat, o'yin muloqotlarning dalillari alohida ahamiyatga egadir. Muloqot dalillari har qanday darsning tarkibiy qismi bo'lishi kerak. Uni o'qituvchi hisobga olmasa, tabiat to'g'risidagi bilimlar imkoniyatini pasaytirib yuboradi.

Tabiat bilan to'g'ri tashkil qilingan muloqot kichik yoshdagi akli zaif o'quvchilarda go'zallikni his etishni boyitadi va chuqurlashtiradi, ularda o'z harakati va ishini o'zi baholay olish qobiliyati rivojlanadi, bu xislatlar xulq-atvorning oddiy hamda axloqiy normalarini anglash, atroflagilarga nisbatan mas'uliyat hamda burchni tarbiyalash uchun zarurdir. Tabiat bilan muloqot jarayonida o'rtoqlariga, kattalarga hurmat va mehr-munosabat vujudga keladi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasi oldida qo'yidagi vazifalar turadi:

- umumiy ta'lim va kompleks tarbiya sistemasida tabiatshunoslikning o'quv predmeti sifatidagi ahamiyati va o'rnini aniqlash.
- tabiatshunoslik materiallarini tanlash va birlashtirish.

- uning ta'lim hamda tarbiyaviy vazifalarini aniqlash.

Boshlang'ich maktabda tabiatshunoslikni o'qitish tabiat hayotidagi ayrim faktlar va o'simliklar, hayvonlar hamda odamning tashqi xususiyatlari bilan tanishtirishdangina iborat emas.

Tabiatshunoslikni o'qitish jonli va jonsiz tabiatning har xil obyektlari o'rtasidagi, jonli tabiat bilan odamlar mehnati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kichik yoshdagi maktab o'quvchilari tushuna oladigan shaklda ochib berishi, jonajon tabiatga muhabbatni, uning boyligini qo'riqlash va ehtiyotlik bilan foydalanish istaklarini tarbiyalashi kerak. Shunga ko'ra pedagogika bilim yurtlarining o'quvchilari tabiatshunoslik darslarini tabiat muhofazasi masalalarini hisobga olgan holda rejalashtirishga o'rganadilar.

Aqli zaif bolalar maktabida tabiatshunoslik darsi tabiat-hodisalarining keng doirasini qamrab oladi, shu munosabat bilan ba'zan o'rganilayotgan hodisalar bilan o'zaro bog'liq holda kuzatishlar olib borish qiyin bo'ladi. Shuning uchun ham tabiatshunoslikni dastlab o'rganish uchun obyektlar tanlashda quyidagilarni o'quvchilarning yosh xususiyatlarini; o'rganilayotgan materialning tushunarli bo'lishini, uning ta'limiy va rivojlantiruvchi ta'sirini, o'lkashunoslik material bo'lishini, olingan bilimlarini maktab jonli tabiat burchagi va o'quv-tajriba uchastkasidagi ishlarning bajarilishida foydalanish imkoniyatini hisobga olish zarur.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodikasining muhim vazifasi har bir sinf uchun yakka tartibda dastur ishlab chiqishdir. Umuman o'quv iredmetining mazmuni maktab dasturi bilan belgilanadi, u tabiatshunoslik fanining rivojlantra borishi bilan o'zgarib va takomillashib boradi.

Tabiatshunoslikning ta'lim hamda tarbiyaviy vazifalarining bajarilishi uchun xilma-xil o'qitish metodlari va o'quv jarayonini tashkil qilishning har xil shakllaridan foydalanish kerak bo'ladi. Barcha ta'lim va tarbiyaviy vazifalarning bajarilishi metodlarning to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Tabiatdagi mustaqil kuzatishlarsiz kichik yoshdagi o'quvchilarda kuzatuvchanlikni rivojlantirib bo'lmaydi tirik organizmlarni bevosita o'rganmasdan turib o'simlik va hayvonlar hayotini tushunib bo'lmaydi, o'simliklarni o'stirish va hayvonlarni parvarish qilish bo'yicha amaliy ishlar bajarilmasdan qishlok xo'jalik mehnatining amaliy o'quv hamda ko'nikmalarini hosil qilib bo'lmaydi.

Tabiatshunoslikni o'qitish jarayoni faqat o'qituvchining emas, balki o'quvchilar faoliyatini ham o'z ichiga oladi o'qitishning natijasi dasturda mo'ljallangan material puxta o'zlashtirilgan bo'lishi kerak. Shuning uchun ham o'qitish metodlari va o'quvchilarni tashkil etish shakllarini o'rganish ularning materialni o'zlashtirib olish jarayonini o'rganish bilan birga boradi.

Qo'llaniladigan har qanday metodning ahamiyatini o'quvchilarning darsni o'zlashtirganligini, ularda zarur tasavvur va tushunchalarning shakllantirilganligini tarbiyaviy natijalarni aniqlamasdan turib bilib bo'lmaydi. Faqat shu, ma'lumotlarga asoslanib, har qanday metodni to'g'ri baholash mumkin.

O'qitish ishida o'quvchilar bilimni hisobga olishni to'g'ri tashkil etish va uning asosida har bir o'quvchi natijalarini va umuman o'qitishni baxolash muhimdir. O'qitish metodlari tug'risidagi masalani ishlab chiqish bilan mashg'ulotlarning o'quv jihozlari tug'risidagi masalalar xam chambarchas bog'liqdir, chunki o'quv qurollari va boshqa

jixozlar tabiatshunoslik tasavvurlari va tushunchalarni shakllantirishning asosi hisoblanadi. Tabiatshunoslik metodikasi shuningdek o'qitishning moddiy bazasi tabiyatshunoslik kabineti ,tirik tabiyat burchagi, o'kuv tajriba uchastkasi, geografiya maydonchasi o'qitishning texnika vositalarini tashkil etish va foydalanish masalalarini ham qarab chiqadi, bularsiz tabiatshunoslikni o'qitishni to'g'ri olib borish mumkin bo'lmaydi.

O'quvchilarga bilimni bayon qilish metodlari ham tarbiyaviy ahamiyatga ega, o'quvchilarning barcha faoliyatlari bilimlarni o'zlashtirish jarayoni bilan bog'liqdir.

Shu munosabat bilan ham tabiatshunoslikni o'qitish o'kituvchi uchun tarbiyaviy ishlarga katta imkoniyatlar beradi. Tabiatshunoslikni o'qitishda og'zaki, ko'rgazmali, amaliy va boshqa metodlardan foydalaniladi. Bolalarning ijodiy faolligi, individual qobiliyatlarini ochishga qaratilgan metodlar tabora kuproq qo'llanilmoqda.

Tabiatshunoslik bo'yicha mashg'ulotlarni sinfdan va maktabdan tashqari tadbirlar: ochiq havodagi o'yinlar, o'lkashunoslik ekskursiyalari, yurishlar bilan chambarchas bog'lamoq zarur.

Bularning hammasi o'qituvchiga tabiatshunoslik bo'yicha o'quvchilar bilan shug'ullana borib, ularni faqat yaxshi bilam olishgagina emas, balki ular shaxsini shakllanishiga ta'sir ko'rsatishga ham imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shodimetov Yu "Ijtimoiy ekalogiyaga kirish" Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. O'qituvchi nashriyoti 1994.
2. Valixonov M.N "Tabiatshunoslik asoslari" Toshkent. 2004.
3. Tolipova J.O, G'ofurov A.T "Ta'lim jarayonida noananaviy shakllari". Toshkent 1994.
4. Pulatova X.M. Tabitashunoslikni o'qitish maxsus metodikasi: Fan nashriyoti. 2005 yil.
5. Xayitov, L. R., & Ahmedova, G. (2023). Rinolalik bolalar ovoz va nafasini logopedik oyinlar orqali rivojlantirish. Science Promotion, 1(2), 160-163.
6. Xayitov, L. (2023). Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning eshitish idrokini rivojlantirish muammosini maxsus pedagogikada o'rganganlik holati. Innovative developments and research in education, 2(18), 135-139.
7. Xayitov, L. (2023). ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING ESHITISH IDROKI XUSUSIYATLARI. INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION, 2(18), 140-143.
8. Xayitov, L. R., & To'liqinova, O. (2023). PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IZCHIL NUTQ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH. Interpretation and researches, 1(1).
9. Xayitov, L. R., & Umarova, K. (2023). PSIXIK RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING DIALOGIK NUTQINI O'YIN FAOLIYATIDA RIVOJLANTIRISH. Interpretation and researches, 1(1).

10. Khayitov, L. R. (2023). DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE DEFECTOLOGISTS. *Science Promotion*, 1(1), 98-102.
11. Khayitov, L. R., & Egamberdieva, F. (2023). VOCATIONAL GUIDANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF CHILDREN WITH INTELLECTUAL DEVELOPMENTAL DISABILITIES. *Science Promotion*, 1(1), 23-27.
12. Khayitov, L. R., & Abdusalomova, F. (2023). WAYS TO STUDY AND ELIMINATE THE INFLUENCE OF SPEECH DEFECTS ON THE MENTAL DEVELOPMENT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE. *Science Promotion*, 1(1), 6-10.
13. Xayitov, L. R., & Ahmedova, G. (2023). RINOLALIK BOLALAR OVOZ VA NAFASINI LOGOPEDIK OYINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH. *Science Promotion*, 1(2), 160-163.
14. Khaitov, L. (2023). METHODS OF DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-METHODICAL TRAINING OF DEFECTOLOGISTS WORKING WITH BOAS WITH HEARING PROBLEMS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 155-161.
15. Khaitov, L. (2023). DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-METHODICAL TRAINING OF DEFECTOLOGISTS WORKING WITH CHILDREN WITH HEARING DEFECTS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(12), 162-167.
16. Lazizbek, X., & Shaxlo, A. (2023, December). NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARNI BOG'LANGAN NUTQINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE* (Vol. 2, No. 19, pp. 78-82).
17. Rustam, K. L., & Khavodullayev, M. (2023). DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE DEFECTOLOGISTS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(11), 547-552.
18. Xaitov, L. A. (2021, December). THE ISSUE OF SUSTENANCE AND PROFESSION IN HAKIM TERMIZI'S WORK "BAYANUL KASB" ("DESCRIPTION OF THE PROFESSION"). In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 67-69).
19. Khayitov, L. R., & Turgunova, S. (2023). CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENT IN PRESCHOOL AGE SPEECH DEVELOPMENT. *Science Promotion*, 1(1), 88-92.
20. Курбаниязов, З., Бабажанов, А., Давлатов, С., Гозибеков, Ж., Хайитов, Л., Даминов, Ф., & Казаков, М. (2015). Анализ результатов хирургического лечения больных узловыми образованиями щитовидной железы. *Журнал проблемы биологии и медицины*, 1(82), 45-48.
21. Rustam, K. L., & Khavodullayev, M. (2023). DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE DEFECTOLOGISTS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(11), 547-552.

22. Khayitov, L. R., & Komilov, O. (2023). TECHNOLOGIES FOR GROWING SPEECH OF MENTALLY RETARDED CHILDREN OF PRESCHOOL AGE. *Science Promotion*, 1(1), 32-35.

23. Abdullaeva, B., Khaitov, L., & Aziza, M. (2020). Development of social pedagogical competence of future defectologists. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12(6), 1139-1142.

24. Хайитов, Л. Р., & Уктамова, Ш. Г. (2016). Осознанный выбор школьников с ограниченными умственными возможностями, а также влияние семейной среды, социальной-психологии. *Евразийский Союз Ученых*, (6-3 (27)), 50-53.

25. Khaitov, L. (2020). Essence and structure of socio-pedagogical competence of the future logopeda teacher. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8.